

УДК 904(477.5)«08/11»

О.О. ПРЯДКО

Нове давньоруське городище Кропивна на Лівобережжі Середнього Придніпров'я

Стаття присвячена раніше не відомому городищу давньоруського часу, яке виявлене у результаті археологічних розвідок на території с. Кропивна Золотоніського району Черкаської обл. Наявність цілої низки ознак пов'язує дане городище з Лівобережним суходільним торговим шляхом, який завжди потерпав від кочовиків. Подано детальний опис археологічної пам'ятки.

Ключові слова: Середнє Придніпров'я, городище, поселення, ґрунтовий могильник, р. Кропивна, кераміка, стрілка мису, суходільний шлях, брід.

Складна система захисту південного рубежу давньоруської держави створювалася протягом тривалого часу. Будівництво укріплень вимагало значних ресурсів.

На лівобережжі Середнього Придніпров'я у давньоруський час було збудовано велику кількість городищ на річках при важливих бродах, переправах, перевозах [17, с. 22–24]. Городища переважно розташовувалися на правих берегах річок через 6–9 км [5, с. 29–30; 6, с. 16–17]. Яскравим прикладом такого розміщення є мережа городищ уздовж річок Сула, Труб'їж, Супій, Альта. Ці системи укріплень складали свого роду лінії оборони, які крім стримуючого, несли сигнально-попереджуючий фактор для центра князівства [7, с. 118–120; 11, с. 14]. Також така система оборони була зручною для підтримки внутрішньої мережі доріг паралельно суходільним степовим коридорам, уздовж правих високих берегів лівих допливів Дніпра. [12, с. 110–121; 10, с. 205–216]. Таке розташування доріг пояснюється ще й крім торгових функцій їх військово-стратегічним, призначенням: з'єднувати в єдиний ланцюг городища, об'єднуючи зусилля сусідніх гарнізонів при відбитті нападів кочівників [13, с. 69–78; 14, с. 51–55].

Окрім вище згаданої системи оборони, в давньоруський час існувала й мережа городищ іншого призначення, які складали єдиний ланцюг, але з іншою метою. Це городища пов'язані з охороною одного з найбільших лівобережних суходільних шляхів. Цей шлях отримав назву Грецького. Він проходив від Херсонеса через Перекоп до Крарійської переправи на Дніпрі (нижче о. Хортиця), після чого, йшов правим берегом до дніпровської Переволочни при гирлі р. Ворскла, де розділявся на два шляхи: один ішов високим правим берегом до Києва, другий Лівобережжям до Переяслава [3, с. 171].

У межиріччі Трубежа та Сули цей суходільний шлях перетинає 7 річок (із заходу на схід: Супій, Золотоношка, Сухий Згар, Кропивна, Ірклій, Баталей) і незначну кількість глибоких ярів і балок, які перетворювалися на активні пото-

ки у міжсезоння. На сьогоднішній день відомо лише два городища цього типу на перерахованих річках: р. Супій – літописний Пісочен [16, с. 124–129] та р. Золотоношка – городище Золотоноша [2, с. 136; 4, с. 176; 8, с. 15, 219; 15, с. 53–60].

У результаті археологічних розвідок проведених у квітні-травні 2015 р. автору даного дослідження вдалося виявити ще одне нове городище цього типу на р. Кропивна (лівий доплив р. Золотоношка) у межах однойменного села Золотоніського району Черкаської обл. Городище розташовується у північній частині села (ур. Париж) за 958 м на північний схід від будівлі сільської ради на видовженій стрілці мису корінного лівого берега р. Кропивна (рис. 1).

Майданчик городища має овальну форму, розмірами 45х32 м. На даний час використовується місцевим жителем під сезонний город, через який із заходу на схід проходить ґрунтова дорога. Північний і південний схил городища ескарпований на одну «сходинку» шириною 1–1,5 м. З північної сторони площадки вал знівельований і ледве помітний, з південної сторони він зберігся частково. Обстеженням встановлено, що найкраще збережений відрізок валу знаходиться у західній частині городища. Його висота тут складає 2–2,1 м, ширина – 1,5 м, довжина – 10 м. На нашу думку вище зазначені розміри вцілілого фрагмента валу були по краю всієї площадки городища (рис. 5).

На поверхні площадки городища, що розорюється, зібрано різночасовий археологічний матеріал: фрагмент вінчика ліпної посудини зі шнурковим орнаментом (рис. 3, 1), скол кременя зі слідами обробітку (рис. 3, 2), сердолікова намистина (рис. 3, 7), фрагменти вінець, стінок, денць кружальної кераміки початку XI – першої половини XIII ст. (рис. 3, 3–6, 8–11), а також кераміку ранньомодерного часу, яка складає найчисельнішу групу. Крім цього, у північно-західній частині території городища виявлено грабіжницьку яму, розмірами 1х1,2 м. У ній виявлено шар золи з деревним вугіллям, що вказує на наявність дерев'яних конструкцій у валах городища, які були знищені вогнем. У результаті обстеження території поряд із східною частиною майданчика нами зафіксовано штучний переріз перешийку мису, що в первісному вигляді виконував функцію рову (рис. 2).

За переказами місцевих жителів стрілка мису, на якому виявлено городище, штучно насипана в козацьку добу. Але в результаті обстеження південного схилу городища між верхівкою південного валу і площадкою «сходинки» ескарпу виявлено яму (3х2,5 м) для забору глини. Верхня межа ями знаходиться за 2 м нижче площадки городища. Стратиграфія цієї ями складається з непорушного лесу (глини) світло жовтого кольору. Це є прямим підтвердженням природного походження мисового виступу, а не штучного.

Обстеженням мису на захід від городища зафіксовано незначне пониження до затопленої ставком заплави р. Кропивна. На цьому відрізьку знахо-

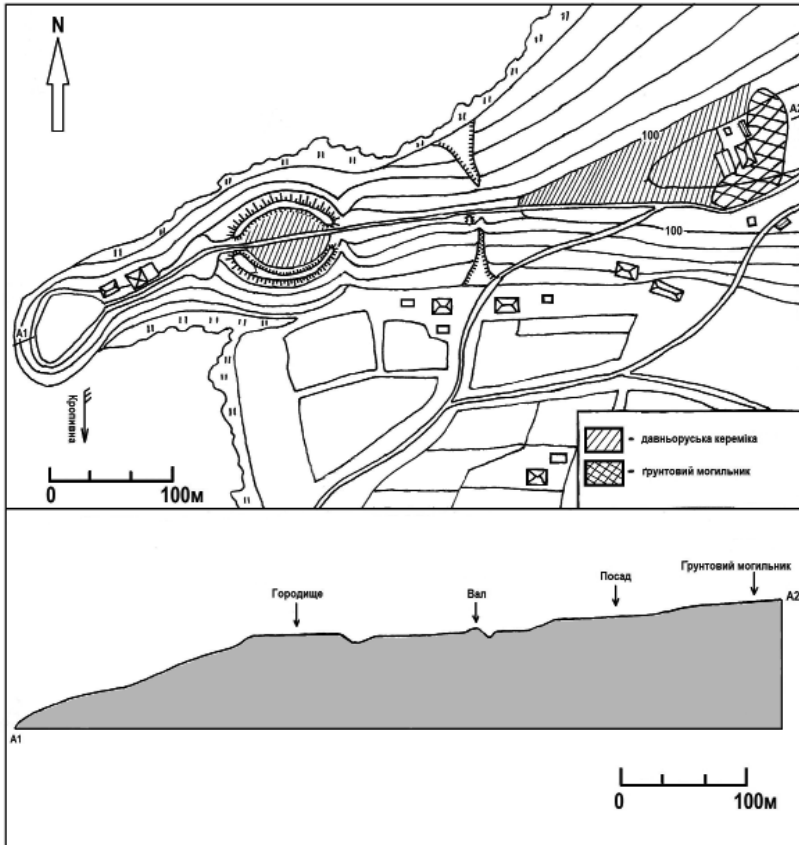

Рис. 1. План городища з посадом в с. Кропивна, ур. Париж.

диться садиба місцевого жителя, який і використовує площадку городища під сезонний город. На схід від городища стрілка мису поступово звужується до 3 м ширини. І саме в цьому місці нами зафіксований збережений залишок валу висотою 2 м і шириною 1,5 м. Це в певній мірі може свідчити про наявність укріпленого посаду городища. Частина мису задернована і частково заросла кущами й деревами. Східніше від решток цього валу мис розширюється і поступово збільшується, як у ширину так і у висоту утворюючи видовжений трикутник (рис. 1).

Ця ділянка розорюється під сезонний город місцевого мешканця. За його свідченням ним під час риття траншеї під газопровід поряд із його садибою було пошкоджено до 10 поховань. Ця садиба знаходиться за 225 м на схід від

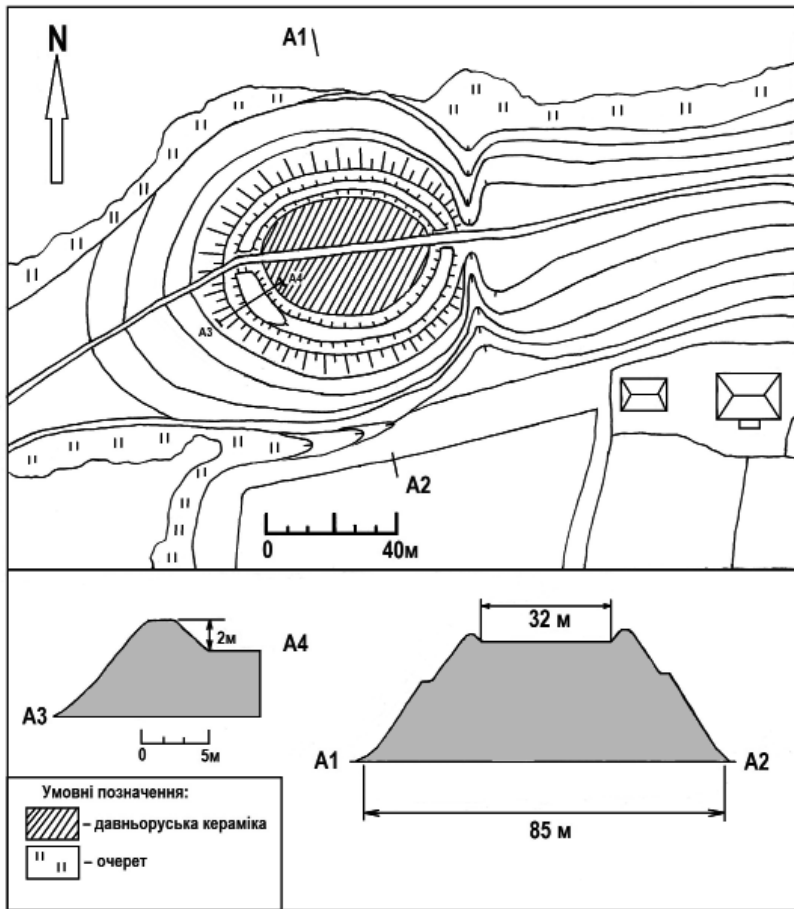

Рис. 2. План давньоруського городища в с. Кропивна, ур. Париж.

городища. Виявлені поховання можуть вказувати, на нашу думку, на розміщення тут ґрунтового могильника давньоруського часу.

На захід від вище згаданої садиби (куток Париж) на сезонному городі вдалося виявити різночасові археологічні матеріали: фрагменти кружальної кераміки, що датується початком XI – першою половиною XIII ст. і XV ст. (рис. 3, 12) та ранньомодерним часом (рис. 3, 14–16). Наявність матеріалів давньоруського часу за межами укріпленого посаду може свідчити про те, що поряд існувало й відкрите поселення, розміром 130x70 м.

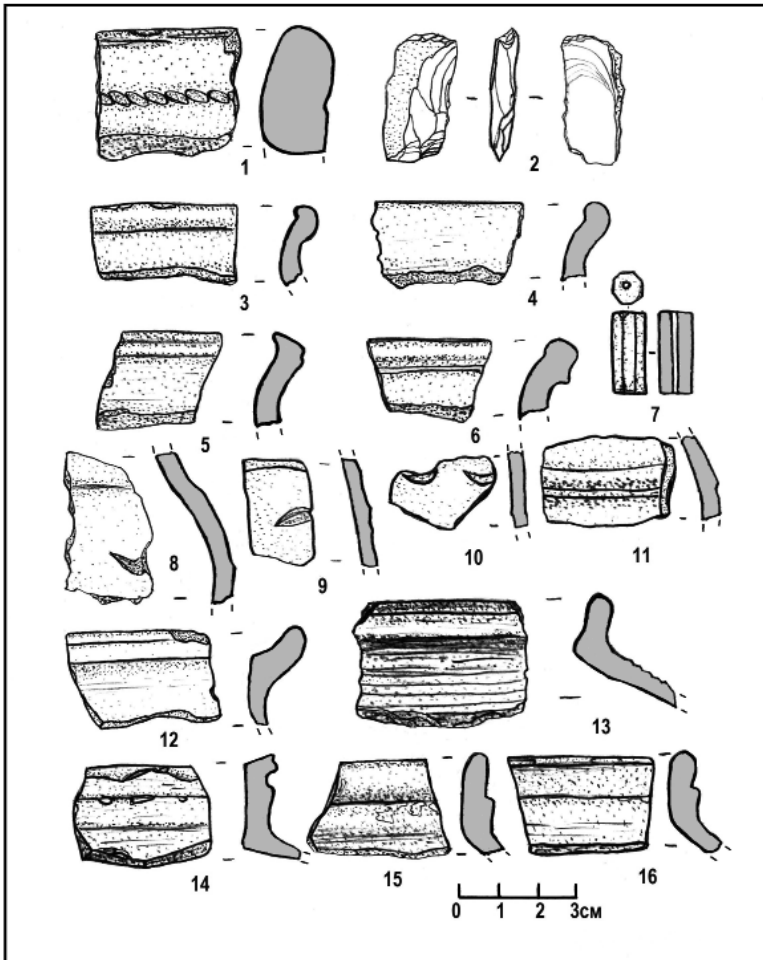

Рис. 3. Підйомний матеріал ур. Париж, с. Кропивна. 2 – кремень, 7 – сердолик, 1, 3–6, 8–16 – кераміка.

На території с. Кропивна це не єдине місце де знайдено матеріали давньоруського часу. Місцевим жителем на присадибному городі П.О. Губочкіна на вул. Рильського, 2, правий берег р. Кропивна, куток Лука було виявлено фрагменти кружального посуду давньоруського часу (рис. 4), які датуються кінцем X–XII ст. [1, с. 3–7]. Виявлені матеріали можуть свідчити про заселеність середньої течії р. Кропивна неподалік давньоруського городища.

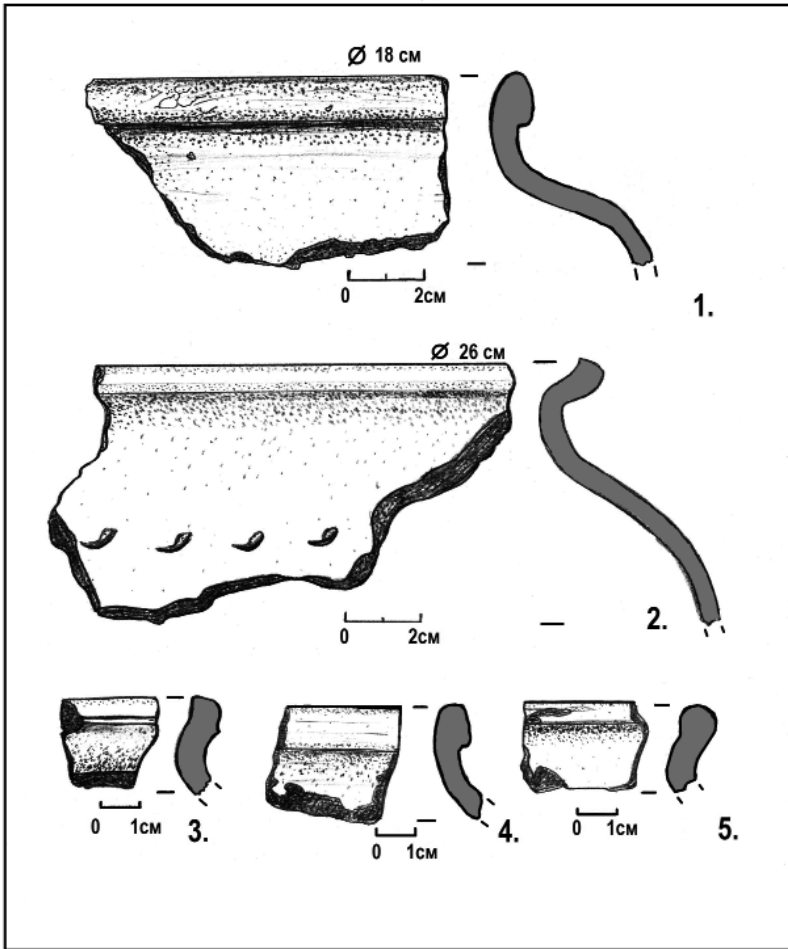

Рис. 4. Підйомний матеріал із ур. Лука, с. Кропивна (вул. Рильського, 2, садиба П.О. Губочкина)

В оборонному будівництві основну увагу приділяли максимальному використанню природних захисних властивостей рельєфу місцевості. Під укріплення обиралися місця зі стрімкими схилами (миси й останці), обороноздатність яких підсилювалося досить примітивними штучними засобами. За топографічним розташуванням городище Кропивна має прямий аналог городищу поблизу міста Золотоноша, яке також знаходиться на лівому березі

Рис. 5. Видляд зі сходу на городищі Кропивна. Фото автора. Травень 2015 р.

річки – на відміну від низки городищ уздовж річок Сулі, Супою, Трубежу та Альті, які розташовувалися виключно на правому березі. Виходячи з останніх результатів космоснімків городище Золотоноша мало посад із укріпленнями у вигляді валу з ровом. Хоча на місцевості під час огляду вони не фіксувалися. Тому виходячи з подібної практики будівництва оборонних укріплень ми не відкидаємо можливості наявності подвійного укріпленого посаду городища Кропивна. Адже рельєф високого лівого берега р. Кропивна густо вкритий балками, ярами, видолинками. Обстеження території на схід від городища, на жаль, не принесло очікуваних результатів. Ймовірно найбільшого впливу на збереженість укріплень відіграв людський чинник. Адже зазначена територія кутка Париж с. Кропивна густо заселена місцевими жителями.

Слід зазначити, що на присутність земляних споруд цієї частині с. Кропивна звернув увагу відомий дослідник В.Г. Ляскоронський, який, на жаль, не зробив детального плану чи опису, обмежившись короткою заміткою: «Что касается укреплений, расположенных на отрог горы, высящейся к северу от «старой крепости», за прудом, то они представляют собой обрывки валов, не составляющих между собой какой либо определенной фигуры укреплений» [9, с. 70]. Зазначений опис засвідчує стан збереженості на початок ХХ ст. оборонних укріплень городища та посаду. «Вероятно, оставшиеся насыпи составляют только часть укреплений, которая, в значительной степени, срыты под хозяйственные постройки жителей, раздвигающих свои грунты все дальше и дальше» [9, с. 71]. В.Г. Ляскоронський основну увагу приділив краще збереженим на той час залишкам оборонних споруд фортеці XVII–XVIII ст. склавши її окомірний план (рис. 6).

Залишки земляних укріплень цієї козацької фортеці на території с. Кропивна зберігаються до сьогодні (рис. 7). Саме з цієї фортецею частина науковців і краєзнавців пов'язували можливість існування перебудованого городища давньоруського часу. Хоча на території фортеці на даний час відсутні давньоруські матеріали.

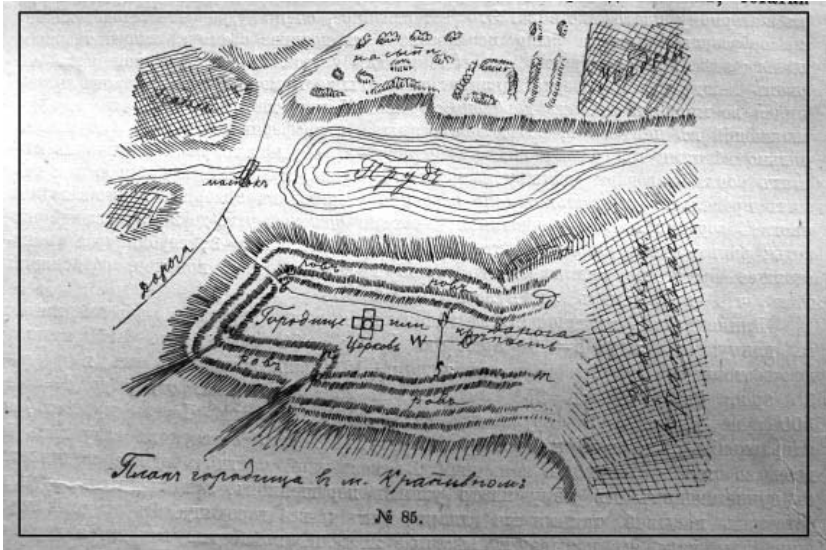

Рис. 6. План-схема фортеці в с. Кропивна, 1901 р. (за В.Г. Ляскоронським)

Таким чином, завдяки проведеним археологічним розвідкам на території с. Кропивна (куток Париж) удалося виявити й обстежити нові пам'ятки археології: городище з посадом, поселення, а також зафіксувати сигнал присутності ґрунтового могильника давньоруського часу.

Щойновиявлена пам'ятка археології значно доповнює топографію заселення мікрорегіону в давньоруський час, а наявність цілої низки ознак пов'язує це городище з Лівобережним суходільним торговим шляхом, який завжди потерпав від кочовиків. Постійна присутність військового гарнізону городища забезпечувала не лише охорону певної ділянки шляху, але й поширювала князівську владу на території, які постійно контактували з кочовими степовиками.

Джерела та література

1. Губочкін М.П. Археологічні знахідки з території с. Кропивна – колишнього полкового центру Кропивнянського козацького полку / М.П. Губочкін // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 23. – С. 3–7.
2. Древнерусские поселения Среднего Поднепрорья (Археологическая карта). – К. : Наукова думка, 1984. – 196 с.
3. Коринный Н.Н. Переяславская земля, X – первая половина XIII века / Н.Н. Коринный. – К. : Наукова думка, 1992. – 312 с.
4. Куза А.В. Древнерусские городища X–XIII вв. Свод археологических памятников / А.В. Куза. – М., 1996. – 256 с.
5. Кучера М.П. Давньоруські городища в західній частині Переяславщини / М.П. Кучера // Археологія. – 1978. – № 25. – С. 21–70.

6. Кучера М.П. Змиевы валы Среднего Поднепровья / М.П. Кучера. – К. : Наукова думка, 1987. – 208 с.
7. Кучера М.П. Переяславское княжество / М.П. Кучера // Древнерусские княжества X–XIII вв. – М., 1975. – С. 118–143.
8. Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем / М.П. Кучера. – К. : ІА НАНУ, 1999. – 252 с.
9. Ляскоронский В.Г. Городища, курганы, майданы и длинные (змиевые) валы в области Днепроовского Левобережья / В.Г. Ляскоронский. – М., 1911. – 82 с.
10. Ляскоронский В.Г. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст. / В.Г. Ляскоронский ; 2-е изд. – К., 1903. – 422 с.
11. Моргунов Ю.Ю. Древо-земляные укрепления Южной Руси X–XIII веков / Ю.Ю. Моргунов. – М. : Наука, 2009. – 303 с.
12. Моргунов Ю.Ю. Круглые городища Левобережья Днепра / Ю.Ю. Моргунов // Советская археология. – 1986. – № 2. – С. 110–121.
13. Моргунов Ю.Ю. О пограничном строительстве Владимира Святославовича на переяславском Левобережье / Ю.Ю. Моргунов // Российская археология. – 1999. – № 3. – С. 69–78.
14. Моргунов Ю.Ю. Посульская граница: этапы формирования и развития / Ю.Ю. Моргунов. – Курск, 1998. – 128 с.
15. Прядко О.О. Давньоруське городище поблизу міста Золотоноша. Нові археологічні та нумізмати́чні знахідки / О.О. Прядко // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. Переяслав-Хмельницький, 2013. – Вип. 33. – С. 53–60.
16. Прядко О.О. Давньоруське городище Піщане на р. Супій / О.О. Прядко // Археологія та Фортифікація : зб. матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – С. 124–129.
17. Падалка Л.В. Древние земляные сооружения в пределах Полтавской губернии / Л.В. Падалка. – Полтава, 1905. – 60 с., 12 ил.

Прядко А.О. Новое древнерусское городище Крапивна на Левобережье Среднего Приднепровья

Статья посвящена ранее не известному городищу древнерусского времени, которое обнаружено в результате археологических разведок на территории с. Крапивна, Золотоношского района Черкасской области, а наличие целого ряда признаков связывает это городище с Левобережным сухопутным торговым путем, который всегда страдал от кочевников. Предоставлено подробное описание археологического памятника.

Ключевые слова: Среднее Приднепровье, городище, поселения, грунтовой могильник, р. Крапивна, керамика, стрелка мыса, сухопутный путь, брод.

Prядko O.O. New ancient settlement Krapivny the Left Bank Middle Pridneprovie

The article is devoted Gorodishche previously unknown ancient time, which discovered in the result of archaeological explorations in the territory of the village. Krapivny, Zolotonosha district of Cherkasy region, and the presence of a number of signs linking it with the Livoberezhnyi Gorodishche overland trade route, which has always suffered from the nomads. Posted detailed archaeological monuments.

Key words: Average Dnieper, Gorodishche, village, soil burial, p. Krapivny, pottery, arrow Cape, overland path ford.

Надійшло до редакції: 27.10.2015 р.